

بازآفرینی بافت‌های فرسوده شهری با رویکرد گردشگری پایدار با تلفیق مدل‌های برنامه‌ریزی راهبردی و تحلیل شبکه (ANP-SWOT) (مطالعه موردی: بافت فرسوده شهر خوی)

محمدحسن یزدانی - استاد گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه محقق اردبیلی
صفیه حاضری - دانشجوی دکتری گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه زنجان
پروین دهده‌زاده سیلابی* - دانشجوی دکتری گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه محقق اردبیلی

پذیرش مقاله: ۱۳۹۶/۰۲/۱۱

دریافت مقاله: ۱۳۹۴/۰۸/۰۲

چکیده

فرسودگی واقعی است که تاکنون بیشتر شهرهای با سابقه ایران از آن تأثیر پذیرفته‌اند. در این گونه شهرها، این مسئله رشد بافت شهری را مختل می‌کند و علاوه بر نابودی بافت‌های درونی، با ایجاد بافت‌های نوظهور، هزینه‌های هنگفتی را به شهر تحمیل می‌سازد؛ بنابراین، توجه به بافت‌های فرسوده، لزوم مداخله در آن‌ها و رفع ناپایداری آن‌ها، موضوعی جدی و محوری است. در این راستا، رویکردهای مرمت و بهسازی بافت‌های فرسوده، در سیر تحول و تکامل خود از بازسازی، باززنده‌سازی، نوسازی و توسعه مجدد، به بازآفرینی شهری تکامل یافته‌اند و در این مسیر، از حوزه توجه صرف به کالبد، به عرصه تأکید بر ملاحظات اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی نیز گذری داشته‌اند. از آنجاکه بازآفرینی این مراکز نیازمند سرمایه‌گذاری شایان توجه است، به نظر می‌رسد می‌توان با تشویق هم‌زمان بخش خصوصی و دولتی برای سرمایه‌گذاری در بازآفرینی بافت‌های فرسوده شهری، از پتانسیل‌های گردشگری بهره‌برداری کرد. این پژوهش، توصیفی-تحلیلی و دارای اهداف کاربردی-توسعه‌ای است. ابتدا برای رسیدن به عوامل چهارگانه SWOT از روش مصاحبه با کارشناسان استفاده شد تا مهم‌ترین قوت‌ها، ضعف‌ها، فرصت‌ها و تهدیدها در گردشگری بافت‌های فرسوده شهر خوی جمع‌آوری شوند. سپس راهبردهای حاصل از فن سوات، با استفاده از مدل تحلیل شبکه‌ای (ANP) اولویت‌بندی شد. مطابق نتایج، راهبردهای ST1، WO2 و ST2 اولویت دارند. همچنین امتیازها نشان می‌دهد در وضعیت فعلی، راهبرد رقابتی با کسب بیشترین امتیاز باید در اولویت و توجه قرار گیرد.

واژه‌های کلیدی: بازآفرینی، بافت فرسوده، برنامه‌ریزی راهبردی، پتانسیل‌سنجی گردشگری، تحلیل شبکه، خوی.

مقدمه

به‌طور کلی، کاهش کارایی هر پدیده‌ای، فرسودگی آن را در پی دارد. هنگامی که در محدوده‌ای از شهر، حیات آن به هر علتی به رکود می‌رود، بافت شهری آن محدوده در روند فرسودگی قرار می‌گیرد (Rosemary, 2005: 2420). فرسودگی بافت و عناصر درونی آن، به سبب قدمت یا نبود برنامه توسعه و نظارت فنی بر شکل‌گیری آن بافت به وجود می‌آید (Loosim, 1996: 402). در این بافت‌ها به دلیل فقر ساکنان و مالکان، امکان نوسازی خودبه‌خودی فراهم نیست. همچنین سرمایه‌گذاران انگیزه‌ای برای سرمایه‌گذاری در آن ندارند. علی‌رغم ارزش و جایگاه منحصربه‌فرد بافت‌های فرسوده در ساختار فضایی و کارکردی شهر و پتانسیل‌ها و قوت‌های آن‌ها، مشکلات و محدودیت‌هایی مانند ناهمخوانی کالبد و فعالیت، وجود عناصر ناهمخوان شهری، کمی سرانه بعضی از کاربری‌ها، نبود سلسله‌مراتب مناسب در شبکه ارتباطی و نبود امکان نفوذپذیری به داخل بافت ارگانیک، کاربری‌های ناسازگار و جاذب ترافیک، وجود فضاهای بی‌دفاع و رهاشده، کمبود فضاهای عمومی مناسب و... موجب کاهش اهمیت و ارزش بافت فرسوده شده و جابه‌جایی‌های جمعیتی و خروج گروه‌های توانمند مالی را در پی داشته است (پوراحمد و همکاران، ۱۳۸۹: ۷۴). با بروز مشکلات عصر جدید و تأثیرات آن بر حوزه‌های مختلف، توجه به بافت‌های قدیمی و فرسوده و رفع ناپایداری آن‌ها، به موضوعی جدی و محوری در شهرها تبدیل شده است؛ به گونه‌ای که سازمان‌های ذی‌ربط را به سوی ساماندهی و احیای این عناصر و بافت مذکور سوق داده و لزوم مداخله در این بافت‌ها را در دوره‌های زمانی مختلف مطرح کرده است.

مطالعات و تجارب در زمینه نوسازی و بهسازی بافت‌های فرسوده شهری نیز نشانگر تکامل رویکردهای متداول «نوسازی شهری» و جایگزینی آن با رویکردهای نوینی مانند «بازآفرینی شهری» با محوریت تجدیدحیات بافت‌های آسیب‌دیده است (امین‌زاده و رضاییگی ثانی، ۱۳۹۱: ۳۰). به دلیل وابستگی بازآفرینی مراکز فرسوده شهری به زیربنای اقتصادی و کافی نبودن سرمایه‌های بخش دولتی، بهره‌گیری از پتانسیل‌های این مراکز و تشویق بخش خصوصی برای بازآفرینی بافت‌های مذکور ضرورت می‌یابد (قدمی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱). در صورتی که به بافت‌های فرسوده با ارزش به لحاظ گردشگری و تفریح توجه شود، هم فضاهایی مناسب و جذاب برای پاسخگویی به نیازهای روحی شهروندان فراهم می‌آید و هم توسعه بافت فرسوده امکان‌پذیر می‌شود (رفعیان و همکاران، ۱۳۸۹: ۲۳۶).

یکی از شهرهای ایران که بافت‌های فرسوده بسیاری دارد، خوی است. این شهر با ۳۹۲ هکتار بافت فرسوده، بعد از شهر ارومیه، دارای بیشترین بافت فرسوده است؛ بنابراین، ضروری است اقدامات جدی در زمینه بهسازی و نوسازی (بازآفرینی شهری) با تأکید بر گردشگری شهری در آن صورت گیرد. در این پژوهش قوت‌ها، ضعف‌ها، فرصت‌ها و تهدیدهای فراروی گردشگری در بافت فرسوده شهر خوی تحلیل و بررسی می‌شود. سپس راه‌حل‌های بهینه برای بهبود وضعیت و بازآفرینی آن ارائه می‌شود.

در این راستا هدف پژوهش حاضر، تدوین و اولویت‌بندی راهبردهای بازآفرینی بافت فرسوده شهر خوی با رویکرد گردشگری پایدار است که با تلفیق مدل‌های برنامه‌ریزی راهبردی و تحلیل شبکه (ANP-SWOT) انجام گرفته است؛ بنابراین، پژوهش حاضر به این سؤال پاسخ می‌دهد که مهم‌ترین راهبردها برای توسعه قابلیت‌های گردشگری به منظور بازآفرینی بافت فرسوده شهر خوی کدام‌اند؟

در ادامه به برخی از مهمترین پژوهش‌های صورت گرفته در این زمینه پرداخته می‌شود:

قدمی و همکارانش در پژوهشی به تدوین مدل مفهومی به منظور بازآفرینی مراکز شهری با رویکرد گردشگری شهری پرداخته‌اند. مطالعات ایشان در مرکز شهر ساحلی محمودآباد نشان داد که مولفه‌های زیست‌محیطی بیشترین نقش را در بازآفرینی مراکز شهری با رویکرد گردشگری شهری دارا می‌باشد (قدمی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱-۱۲).

موحد و احمدی در پژوهشی به منظور حفاظت و احیاء بافت‌های تاریخی به مسیریابی گردشگران در بافت تاریخی

شهر سنندج پرداخته و نتیجه می‌گیرند مسیریابی گردشگران در بافت‌های کهن به عنوان گامی دو جانبه و شاید چند سویه برای حفاظت از بافت و هدایت گردشگری می‌تواند به عنوان پیش اقدامی، بافت کهن مورد نظر را احیا بخشد و به عنوان گامی تکمیلی در امر حفاظت، به احیا بافت منجر می‌شود (موحد و احمدی، ۱۳۹۲: ۹۳-۱۰۰).

پیرحیاتی و همکاران در پژوهشی به بازآفرینی بافت کهن شهری محله صوفیان برووجرد با تکیه بر بن‌مایه گردشگری شهری پرداخته‌اند. نتایج مطالعه ایشان نشان می‌دهد با جذب گردشگر در مقیاس محلی، ملی و حتی جهانی می‌توان ضمن تامین هزینه‌های حفاظتی بافت، زمینه تحرک اقتصادی را برای این شهر و شهروندان به وجود آورد (پیرحیاتی و همکاران، ۱۳۹۲: ۱-۱۶).

احمد پوراحمد و اکبرنژاد در پژوهشی به مفهوم بازآفرینی پایدار شهری و عوامل اساسی موثر بر افزایش پایداری این رویکرد در بافت تاریخی شهر بابل پرداخته و نتایج پژوهش ایشان نشان می‌دهد در نحوه اجرای طرح‌های باززنده‌سازی یا احیاء شهری، مشارکت مردم و ترویج گردشگری به عنوان عامل مهم در پایداری پروژه‌های شهری در نظر گرفته شود (پوراحمد و اکبرنژاد بایی، ۱۳۹۰: ۸۶-۱۰۷).

کردوانی و غفاری در پژوهشی ضمن نشان دادن قابلیت‌ها و توان‌های گردشگری محور تاریخی شهر اصفهان نتیجه می‌گیرند مرمت، نوسازی و احیا و باز زنده‌سازی بناهای تاریخی محورها با تغییر کاربری آن‌ها یا بدون تغییر کاربری در آن نقش بسیار مهمی در زمینه توریسم شهر خواهد داشت (کردوانی و غفاری، ۱۳۹۰: ۱۹-۳۱).

امین‌زاده و دادرس در پژوهشی ضمن نشان دادن پتانسل‌های مناسب تاریخی و جاذبه‌های گردشگری شهر قزوین نتیجه می‌گیرند که راهکار برون رفت از مشکلات و احیای بافت‌های تاریخی در گرو اجرا برنامه‌هایی است که بر راهبردها و سیاست‌های تعاملی بین بازآفرینی و گردشگری شهری استوار باشد (امین زاده و دادرس، ۱۳۹۱: ۹۹-۱۰۸).

فاروقی در پایان‌نامه خود به راهنمایی مجتبی رفیعیان به تدوین معیارهای طراحی شهری با رویکرد بازآفرینی مبتنی بر فرهنگ برای ارتقاء گردشگری فرهنگی در بافت قدیم شهر سنندج پرداخته است. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد توجه به پنج معیار اصلی تمایز و هویت، تنوع و سرزندگی فرهنگی، خلاقیت، تسهیلات و تجهیزات رفاهی و نهایتاً همپیوندی کالبدی و عملکردی با استفاده از رویکرد بازآفرینی مبتنی بر فرهنگ می‌تواند به ارتقاء مولفه‌های محلات فرهنگی کمک نموده و از این طریق رشد و توسعه گردشگری فرهنگی را موجب گردد (فاروقی و همکاران، ۱۳۹۱: ۱-۱۴۵).

مبانی نظری

فرایند توسعه شهری و روند تغییرات بافت به‌ویژه در مناطق تاریخی و مرکزی شهرها، دستخوش ایده‌های متنوعی در قرن اخیر است که برمبنای شرایط مکان و زمان و سیاست‌های توسعه شکل گرفته و در سیر تغییراتش، با ایده‌های متفاوتی مواجه بوده است؛ از جمله بازسازی شهری که بر تغییرات کالبدی مبتنی بر بازسازی و توسعه مناطق قدیمی شهرها تکیه دارد. در باززنده‌سازی شهری، به تغییرات ساختاری و برخی از اهداف اجتماعی توجه می‌شود. در این میان، بازآفرینی شهری شکل کامل و جامعی از عمل و سیاست است و با تأکید بر اقدامات یکپارچه و نیاز به مشارکت مردم، سبب بروز ایده‌هایی در زمینه توانمندسازی بافت می‌شود (Lichfield, 2000: 158). به‌عبارت دیگر، بازآفرینی شهری، دیدگاهی جامع و یکپارچه است که به تحلیل مشکلات بافت شهری می‌انجامد و از طریق پیشرفت وضعیت اقتصادی، کالبدی، اجتماعی و محیط‌زیستی سبب احیای همه‌جانبه بافت می‌شود (Roberts and Sykes, 2000: 17)؛ بنابراین، بازآفرینی شهری به‌عنوان مهم‌ترین رویکرد مرمت و حفاظت شهری براساس تحلیل وضع یک منطقه هدف، تطابق هم‌زمان بافت کالبدی، ساختارهای اجتماعی، بنیان اقتصادی و وضع محیط یک منطقه را دنبال می‌کند.

در این میان، تنوع و تعدد بافت‌های فرسوده و مؤلفه‌های گوناگونی که سبب ناکارآمدی بافت می‌شود از یک سو و پتانسیل‌های بافت و چگونگی استفاده از آن و نیز شیوه‌های تصمیم‌سازی و مداخله علی‌رغم داشتن هدف واحد توسعه درون‌زای شهری از سوی دیگر، رویکردهای مواجهه با بافت‌های فرسوده و ارائه راه‌حل‌ها را متفاوت می‌سازد. در این راستا، رویکردهای گوناگونی اتخاذ شده است که سه نگرش موزه‌ای، سلولی و ارگانیک از آن جمله‌اند:

- نگرش موزه‌ای: این نگرش بر شالوده حفاظت از میراث فرهنگی استوار است و مداخله در بافت‌های تاریخی را جز در جهت حفاظت از آن‌ها نمی‌پذیرد. در این روش، حفظ شهرها به شکل تاریخی و بدون مداخله، بر مقتضیات زندگی امروز ترجیح داده می‌شود.

- نگرش سلولی: در نگرش سلولی (توانمندسازی)، فضاها شهری اغلب به‌مثابه میراثی از شهر تلقی می‌شوند که باید برای تقویت وضعیت اجتماعی و اقتصادی فعال شوند. محصول این امر، دگرگونی منظم و بی‌وقفه در فضاها فرسوده و آسیب‌دیده تاریخی شهرها بدون در نظر گرفتن همه جهات است (خانی، ۱۳۸۳: ۴۵).

- نگرش ارگانیک: نگرش ارگانیک (نگرش عقلانی) که در حقیقت جمع‌بندی دو نگرش قبلی است، بر مفاهیم جدیدی مانند کلیت، نظام سلسله‌مراتب و پویایی پدیده‌ها تأکید فراوان دارد. در این نگرش، بازآفرینی بافت فرسوده از طریق تعیین نقش آن در سازمان فضایی شهر، جایگاه معنادار و قابل‌دفاعی پیدا می‌کند (عباس‌زادگان و رضازاده، ۱۳۸۰: ۱۷ و مهدی‌زاده، ۱۳۸۰: ۳۴).

امروزه نگرش برتر در مرمت بافت‌های فرسوده، نگرش ارگانیک و یکی از جدیدترین نظریه‌های آن، جامع‌نگری در برنامه‌ها و اقدامات برای تلفیق فرهنگ و اقتصاد در بستر توسعه پایدار است که از طریق برنامه‌ریزی راهبردی به‌منظور تحقق گردشگری می‌توان به آن دست یافت.

از آنجاکه گسترش گردشگری موجب افزایش فشار بر محیط‌زیست و ایجاد تأثیرات منفی می‌شود، با توجه به این تأثیرات منفی، تعبیر شکل پارادایم سنتی گردشگری صورت گرفت و با پارادایم جدیدی که یک کل (گشتالت) را ایجاد می‌کند، جایگزین شد. به‌تدریج توسعه پایدار گردشگری، از سوی بسیاری از کشورها و جوامع پذیرفته شد (WTO, 2001).

درواقع، گردشگری پایدار برگرفته از مفهوم توسعه پایدار و نوعی گردشگری است که نیازهای نسل کنونی را بدون استفاده از منابع نسل‌های آینده برطرف می‌کند. گردشگری پایدار، به شیوه‌ای اجرا می‌شود که بر محیط زیست، اقتصاد و فرهنگ جامعه میزبان اثر منفی نداشته باشد (Weaver, 2000: 83). همچنین گردشگری پایدار، به مدیریت منابع منجر می‌شود؛ به‌گونه‌ای که نیازهای اقتصادی، اجتماعی و زیبایی‌شناختی را برآورده کند؛ بنابراین، گردشگری پایدار باید استفاده بهینه از محیط زیست، منابع، احترام به اصالت اجتماعی و فرهنگی جوامع میزبان و فراهم‌آوردن منافع اجتماعی و اقتصادی برای همه را در درازمدت هدف قرار دهد (WTO, 2001). به‌منظور تحقق موفقیت‌آمیز گردشگری پایدار، این پارادایم مستلزم ترکیب چشم‌انداز سیاست، برنامه‌ریزی، مدیریت، پایش و فرایندهای یادگیری اجتماعی است (Gun, 1994: 25). در جدول ۱ زمینه‌ها، اهداف و راهبردهای بازآفرینی بافت‌های فرسوده با رویکرد گردشگری پایدار مشاهده می‌شود:

جدول شماره ۱: زمینه‌ها، اهداف و راهبردهای بازآفرینی بافت‌های فرسوده با رویکرد گردشگری پایدار

زمینه	هدف	راهبرد
اقتصادی	پویایی اقتصادی بافت	بالا بردن سطح درآمد ساکنان و پایین آوردن بار تکفل با ایجاد فرصت‌های شغلی، رونق مشاغل محلی، استفاده از نیروی کار محلی در رونق و اداره مراکز گردشگری
اجتماعی	تقویت حیات اجتماعی در بافت	ایجاد نظارت اجتماعی، ایجاد کاربری‌های گذران اوقات فراغت، از بین بردن ناهمگونی‌های اجتماعی، ایجاد کاربری‌های محمل حیات مدنی، جلب مشارکت مردمی
فرهنگی	احیای هویت فرهنگی بافت و تکیه بر آن در برنامه‌ریزی گردشگری	احیای هنجارهای رفتاری کهن، اجرای ارزش‌های کلیدی کهن، شناساندن ارزش‌های تاریخی فرهنگی بافت به گردشگران
کالبدی	ایجاد محیط مطلوب برای ساکنان و گردشگران	معاصر سازی عملکردها، از بین بردن کاربری‌های ناسازگار، اقدام‌های زیست‌محیطی و بهداشتی (دفع فاضلاب و آب‌های سطحی)، تداوم سازمان فضایی کهن، تعریف شبکه پیاده، محدود ساختن ترافیک سواره، ایجاد تسهیلات پارکینگ

(منبع: رفیعیان و همکاران، ۱۳۸۹: ۲۳۸)

به‌طور کلی می‌توان گردشگری را کنش متقابل گردشگران میزبان و بازدید از جاذبه‌ها و تسهیلات و خدمات مربوط به گردشگری با انگیزه‌های متفاوت گردشگر دانست که در بافت‌های قدیمی، این انگیزه به‌سوی کشف و شناسایی میراث‌های تاریخی و شیوه زندگی پیشینیان سوق می‌یابد. مهم‌ترین راهبردهای ارتقای جذابیت گردشگری تاریخی و هویتی در مراکز قدیمی شهرها به‌منظور بازآفرینی این بافت‌ها را می‌توان در موارد زیر خلاصه کرد:

- احیای ارزش‌های فرهنگی، هویتی، تاریخ و شیوه زندگی پیشینیان، رویدادها و خاطره‌های جمعی؛
  - ایجاد پیوند میان جاذبه‌های تاریخی و فرهنگی از طریق گره‌ها و شبکه‌های گردشگری در شهر؛
  - احیا و گسترش محورهای فرهنگی و تاریخی و پهنه‌های گردشگری با در نظر گرفتن موقعیت مکانی جاذبه‌ها.
- درواقع، بازآفرینی به کاربران و عاملان ذی‌نفع و ذی‌نفوس اهمیت خاصی می‌دهد و در تجدید حیات زیرساخت‌های کهن، شکل‌دهی مجدد به بافت‌های شهری و نوشدن جریان‌های اقتصادی، از سرمایه‌های اجتماعی محلی سود می‌برد و از گردشگران و پتانسیل گردشگری، به‌عنوان نیروی محرکه بازآفرینی استفاده می‌کند. جلب سرمایه و حضور مردم در بسیاری از شهرها به‌ویژه مراکز قدیمی شهرها، با حضور گردشگر تاریخی شهری تحقق می‌پذیرد؛ بنابراین، سرمایه‌گذاری در بخش صنعت گردشگری شهری، تاریخی و هویتی، نه تنها اهداف اقتصادی مرمت و توسعه شهرها را برآورده می‌کند، بلکه به‌عنوان محرکی سازنده به‌منظور بازآفرینی بافت‌های تاریخی و حفاظت از آثار و بافت‌های باارزش کاربرد دارد (تقوایی، ۱۳۸۷: ۵۴). برخی از مهم‌ترین راهبردهایی که سبب ارتقای هم‌زمان بازآفرینی تاریخی و فرهنگی و گردشگری شهری می‌شوند، عبارت‌اند از:

جدول شماره ۲: راهبردهای حفاظت و احیا در تعامل میان بازآفرینی و گردشگری تاریخی و هویتی

راهبردهای تعاملی بازآفرینی و گردشگری تاریخی و هویتی	
۱. معاصر سازی استخوان‌بندی اصلی و کهن شهر (نوشدن با اتکا به گذشته)	عملکردی - کالبدی
۲. تغییر بناهای متروکه و مخروبه به مجموعه‌هایی با نیازهای معاصر ساکنان و گردشگران	
۳. توجه به ارتقای جاذبه‌های گردشگری از طریق پیوند سه عنصر گردشگران، جذابیت‌های گردشگری و اطلاع‌رسانی جاذبه‌های گردشگری	
۴. تداوم ارتباط و اتصال میان فضاها گسسته بافت به‌منظور ایجاد وحدت فضایی در بافت تاریخی	
۱. استفاده از نمادها و نشانه‌های عملکردی و کالبدی به‌منظور تداعی هویت تاریخی بافت	معنایی - هویتی
۲. ارتقای جذابیت‌ها از طریق تأکید بر لایه‌های تاریخی برای نشان دادن گذر زمان از دید ناظر و در نتیجه ایجاد تصویر ذهنی برای گردشگر بافت تاریخی	
۳. توجه به حس تعلق خاطر ساکنان در برنامه‌های حفاظت و توسعه گردشگری در محدوده بافت تاریخی	
۴. توجه به حرمت مکان‌ها و مراسم و سنت‌ها و هدایت گردشگران برای احترام به ارزش‌ها از طریق اطلاع‌رسانی به مردم	
۱. توجه به میراث فرهنگی به‌منظور حفظ و ارتقای حس هویت به‌عنوان ابزار توسعه جامعه محلی	اجتماعی - اقتصادی
۲. ارزیابی راهبردها و سیاست‌ها با مشارکت دوسویه گروه‌های ذی‌نفع و ذی‌نفوذ	
۳. توجه به نقش مردم و تشکل‌هایشان به‌منظور شناسایی اقدامات بازآفرینی طرح برای اجتماعات مردم	
۴. افزایش ظرفیت بازآفرینی و حفاظت شهری از طریق تشویق استفاده اقتصادی مؤثر در بناهای تاریخی	

(منبع: امین زاده و دادرسی، ۱۳۹۱: ۳-۱)

روش پژوهش

از آنجاکه این پژوهش به بررسی بازآفرینی بافت فرسوده شهر خوی با استفاده از قابلیت‌های گردشگری می‌پردازد، توصیفی-تحلیلی و از لحاظ هدف کاربردی است. برای جمع‌آوری اطلاعات و داده‌های مورد نیاز، از بررسی‌های اسنادی و همچنین مطالعات میدانی، مشاهده و تهیه پرسشنامه به روش دلفی استفاده شد. پرسشنامه نیز به صورت محقق ساخته و با سؤالات بسته در قالب طیف لیکرت با گویه‌های پنج‌گزینه‌ای تنظیم شد. جامعه آماری این پژوهش، شامل مسئولان و کارشناسان سازمان‌ها و نهادهای مرتبط با امر بهسازی و بازآفرینی بافت‌های فرسوده شهری و گردشگری است. در فرایند توزیع پرسشنامه، جامعه نمونه در سه سطح مختلف الف) مدیران و کارشناسان مرتبط با بافت‌های فرسوده شهری نخبگان شهرداری در ۱۵ پرسشنامه، ب) کارشناسان میراث فرهنگی مدیران و فعالان حوزه گردشگری در ۱۵ پرسشنامه و ج) متخصصان و صاحب‌نظران دانشگاهی در ۱۰ پرسشنامه تقسیم‌بندی شدند. انتخاب کارشناسان نیز با بهره‌گیری از تکنیک گلوله‌برفی انجام گرفت. روش کار در این تکنیک بدین صورت است که با توجه به موضوع پژوهش، از افراد آشنا با موضوع در دانشگاه‌ها و مراجع مختلف تخصصی درخواست می‌شود تا افراد خبره و باتجربه در نهادها و مؤسسه‌های پژوهشی مختلف را معرفی کنند. روایی و پایایی پرسشنامه‌های مربوط به عوامل داخلی و خارجی نیز از طریق آلفای کرونباخ محاسبه شد. این آلفا برای عوامل داخلی و خارجی به ترتیب ۰/۸۶۲ و ۰/۸۹۲ است که پایایی بالای پرسشنامه را نشان می‌دهد.

برای تجزیه و تحلیل اطلاعات و ارائه راهبردهای گردشگری پایدار در بافت فرسوده شهر خوی، از ماتریس تحلیلی SWOT بهره گرفته شد و قوت‌ها، ضعف‌ها، فرصت‌ها و تهدیدها از پرسشنامه‌ها استخراج شدند. سپس با تنظیم عوامل راهبردی داخلی و خارجی که مینا و پایه در تدوین راهبردها هستند، ماتریس راهبردی SWOT استخراج شد. برای اولویت‌بندی راهبردهای حاصل از فن SWOT، نظرات کارشناسان و خبران در قالب پرسشنامه مقایسات زوجی جمع‌آوری شد و با استفاده از مدل ANP در نرم‌افزار Super Decision، راهبردها ارزیابی و اولویت‌بندی شدند.

تکنیک SWOT

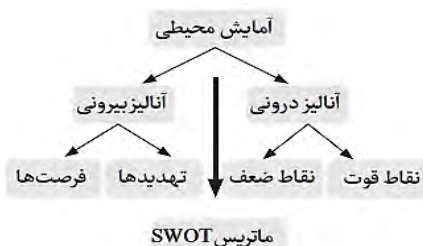
ماتریس SWOT- که گاهی tows نیز نامیده می‌شود- ابزاری برای شناخت تهدیدها و فرصت‌ها در محیط خارجی یک سیستم و بازشناسی ضعف‌ها و قوت‌های داخلی آن، به منظور سنجش وضعیت و تدوین راهبرد در جهت هدایت و کنترل یک سیستم است (مرادی مسیحی، ۱۳۸۴: ۹۰) (شکل ۱)؛ بنابراین، در این پژوهش، برای تحلیل فرصت‌ها و تهدیدها و نیز قوت‌ها و ضعف‌های بافت فرسوده شهر خوی در زمینه گردشگری، از این ماتریس بهره گرفته شد. به‌طور خلاصه می‌توان گفت این مدل، ابزاری برای تحلیل وضعیت و تدوین راهبرد است و در مراحل زیر اجرا می‌شود:

- بازشناسی و طبقه‌بندی قوت‌ها و ضعف‌های درونی سیستم؛

- بازشناسی و طبقه‌بندی فرصت‌ها و تهدیدهای موجود در محیط خارج سیستم؛

- تکمیل ماتریس SWOT و تدوین راهبردهای گوناگون برای هدایت سیستم در آینده.

به عبارت دیگر، مدل SWOT تحلیلی نظام‌مند را برای شناسایی این عوامل و انتخاب راهبردها ارائه می‌دهد که بهترین تطابق میان آن‌ها را ایجاد می‌کند. از دیدگاه این مدل، یک راهبرد مناسب، قوت‌ها و فرصت‌ها را به حداکثر و ضعف‌ها و تهدیدها را به حداقل می‌رساند. برای این منظور، قوت‌ها، ضعف‌ها، فرصت‌ها و تهدیدها در چهار حالت کلی ST، WO، SO و WT پیوند داده می‌شوند و گزینه‌های راهبرد خلق و انتخاب می‌شوند (گلکار، ۱۳۸۴: ۳۴).

شکل شماره ۱: ماتریس تکنیک SWOT

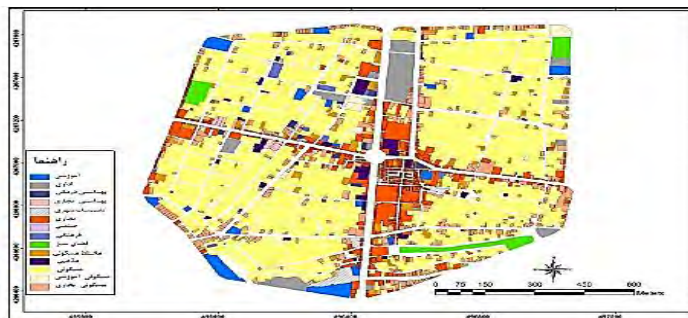
منبع: محمدی ده‌چشمه و زنگی‌آبادی، ۱۳۸۷: ۳

محدوده مورد مطالعه

شهر خوی در دشتی نسبتاً وسیع در شمال غربی ایران در استان آذربایجان غربی قرار گرفته و بعد از ارومیه دومین شهر استان آذربایجان غربی است. این شهر از شمال به شهرستان‌های ماکو و چالدران، از جنوب به شهرستان سلماس، از شرق به شهرستان مرند و از غرب به ترکیه محدود می‌شود.

خوی با وسعتی حدود ۶۰۰۰ کیلومترمربع، وسیع‌ترین شهرستان استان است و مطابق سرشماری، در سال ۱۳۸۵ بالغ بر ۳۶۰،۵۰۹ نفر جمعیت داشته است. جمعیت خوی از ۲۰،۰۰۰ نفر در سال ۱۲۴۰، به ۱۸۲،۸۱۸ نفر در سال ۱۳۸۵ رسید. شهر میان‌اندام خوی، مانند بسیاری از شهرهای ایران، مشکلات بسیاری دارد که از بافت‌های فرسوده به‌وجود آمده‌اند. محدوده مورد مطالعه، با استناد به تقسیمات شهری، در دو طرح مصوب ۱۳۵۵ و ۱۳۷۱ بر ناحیه یک شهر خوی منطبق است. سطح ناحیه ۱ بالغ بر ۱۵۶/۴ هکتار است. براساس سرشماری سال ۱۳۷۵، در این ناحیه ۱۷،۶۱۵ نفر سکونت داشته‌اند. ناحیه ۱ در شرق شهر خوی قرار گرفته و از جنوب به بلوار چمران و بلوار مدرس، از شمال به بلوار ۲۲ بهمن، از غرب به خیابان امام خمینی و از شرق به بلوار شهید بهشتی محدود می‌شود. سطح ناحیه مزبور بالغ بر ۱۵۶/۴ هکتار، یعنی ۵ درصد از سطح طرح جامع مصوب است (حکیمی و همکاران، ۱۳۹۰: ۲۰۰). همچنین این ناحیه، بخشی از شهر است که غالب فضاهای آن احداث شده و دارای ساختار متراکم، فشرده و ریزدانه، شامل ۶۰۰۶ قطعه است. محدوده مورد مطالعه، به دلیل ماهیت و وجود عناصر ارزشمندی مانند بازار، به‌عنوان هسته اولیه شهر در همه طرح‌های جامع و تفصیلی تهیه‌شده منقضى و مصوب شهر، به‌عنوان ناحیه ۱ معرفی شده است. این بافت چهار محله دارد که در عرف به قویونچلر محله، چاپارخانه، بازار محله و آقای محله شهرت دارند (شکل ۲).

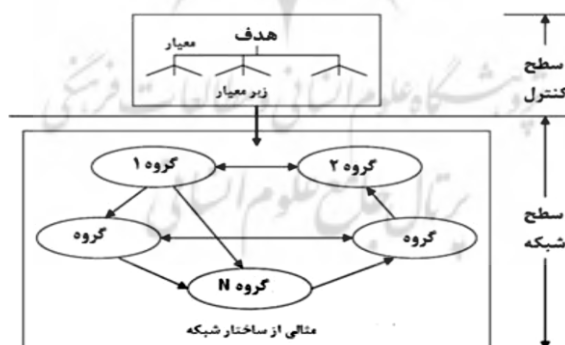

شکل شماره ۲: محدوده مورد مطالعه در سطوح مختلف

منبع: مهندسين مشاور فرافزا، ۱۳۷۶

روش تحلیل شبکه‌ای (ANP) و تلفیق آن با فن SWOT

در سال‌های اخیر، روش ANP به‌عنوان روشی مبسوط در تصمیم‌گیری‌های چندمنظوره و برای حل مسائل پیچیده تصمیم‌گیری مطرح شده است. ساعتی (۱۹۹۶) این روش را معرفی کرد که در ادامه نظریه AHP بود؛ با این تفاوت که این روش، فرض نبود رابطه میان سطوح مختلف تصمیم‌گیری را ندارد (Dikmen and Birgonu, 2007: 6). فرایند تحلیل شبکه، بیشتر چارچوبی اجرایی برای تحلیل عمومی، حکومتی و همکاری در تصمیم‌گیری ارائه می‌کند و به تصمیم‌گیرنده اجازه می‌دهد که همه عوامل و معیارهای ملموس و غیرملموس را به‌حساب آورد که تأثیر معناداری در اتخاذ بهترین تصمیم دارد. در مدل ANP، به ریسک‌ها و فرصت‌های اندازه‌های احتمالی توجه صورت می‌گیرد. درنهایت، اولویت‌های لازم به‌منظور تصمیم‌گیری فراهم می‌شود (Tuzkaya and Bahadır Gulsun, 2008: 14). مؤلفه‌های ساختار سلسله‌مراتبی، از قوانین متفاوتی تشکیل شده‌اند، اما به‌طور معمول، مؤلفه‌های سطح پایین بر مؤلفه‌های سطح بالا اثر می‌گذارند. در این شرایط، سیستم دارای ساختاری شبکه‌ای می‌شود که مدل ANP از آن نشئت گرفته است. شکل ۳ رابطه ساختاری مدل ANP را نشان می‌دهد.

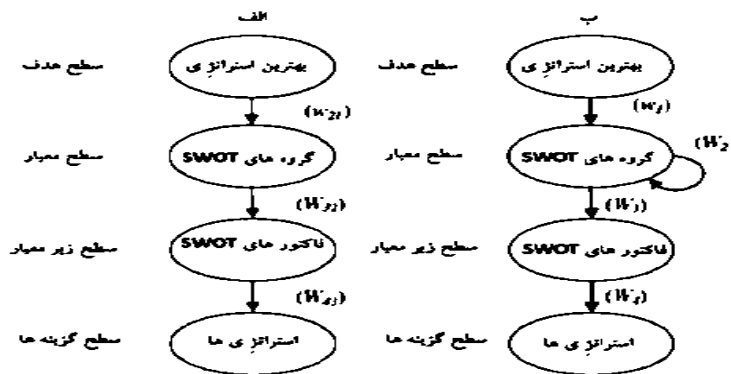
شکل شماره ۳: ارتباط ساختاری مدل تحلیل شبکه

منبع: احدنژاد و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۱۵

با توجه به تفاوت ساختار سلسله‌مراتبی و شبکه‌ای، در صورت ادغام آن‌ها با تکنیک SWOT ساختارهای زیر شکل

می‌گیرد:

شکل شماره ۴: تفاوت ساختار سلسله‌مراتبی و شبکه‌ای SWOT الف) ساختار سلسله‌مراتبی، ب) ساختار شبکه‌ای
منبع: Foroughi et al, 2012: 85

همان‌گونه که مشاهده می‌شود، رویکرد بازخوردی ANP، شبکه‌ها را جایگزین سلسله‌مراتب می‌کند؛ به‌گونه‌ای که علاوه بر اینکه اهمیت معیارها، اهمیت جایگزین‌ها را مشخص می‌کند، اهمیت جایگزین‌ها نیز ممکن است بر اهمیت معیارها تأثیرگذار باشد (رهنمایی و همکاران، ۱۳۹۰: ۷۸).

جدول شماره ۳: عوامل داخلی و خارجی مؤثر بر بازآفرینی بافت فرسوده شهر خوی با رویکرد گردشگری پایدار محیط درونی

ضعف‌ها (W)	قوت‌ها (S)
W1: کمبود و نامناسب بودن امکانات اقامتی؛	S1: وجود آثار تاریخی و تمدن‌های قدیمی به‌ویژه مقبره شمس تبریزی، دروازه‌سنگی و پل قطور؛
W2: کمبود منابع مالی برای حفظ بناهای تاریخی و خرید خانه‌های باارزش؛	S2: وجود بازار سرپوشیده شهر خوی در محدوده بافت مرکزی و تنوع محصولات محلی آن؛
W3: فرسودگی کالبدی مغازه‌ها و ازبین‌رفتن تدریجی جذابیت بصری؛	S3: وجود هویت و باقی‌مانده معماری‌های نسل گذشته؛
W4: نبود بازاریابی در زمینه فروش صنایع دستی و فرهنگی؛	S4: پیوند قوی میان بازار، مساجد، تکایا، مرکز محلات و گذارهای اصلی؛
W5: نبود فضا برای میزبانی و برگزاری موسیقی‌های سنتی و آذری؛	S5: وجود تصویر ذهنی از میدادی ورودی تاریخی بافت؛
W6: نبود شبکه‌ای منسجم و ایمن از مسیرهای پیاده برای دسترسی به عناصر تاریخی محدوده؛	S6: وجود همبستگی قوی اجتماعی؛
W7: نبود نقشه مکان‌های تاریخی، تفریحی و فرهنگی؛	S7: وجود آداب و رسوم و فرهنگ محلی؛
W8: استفاده نکردن از مدیریت پایدار در بخش گردشگری.	S8: تنوع قومی و اجتماعی و روحیه مهمان‌نوازی مردم محدوده.
تهدیدها (T)	فرصت‌ها (O)
T1: امکان بروز برخی مخاطرات محیطی در منطقه مثل لغزش؛	O1: افزایش توجه دولت به برنامه‌ریزی و سرمایه‌گذاری در بخش گردشگری؛
T2: ناتوانی و ناکارآمدی سازمان‌های متولی گردشگری در بالادست؛	O2: افزایش توجه بخش خصوصی برای سرمایه‌گذاری؛
T3: پاسخگونی نبودن به نیازهای ساکنان و گردشگران؛	O3: برخورداری از فرهنگ اصیل آذری در زمینه گویش، مراسم مذهبی، شعر و فلسفه؛
T4: تأثیر منفی روابط ایران با سایر کشورها و تبلیغات ضد ایرانی؛	O4: وجود فرصت مناسب برای شکوفایی نظرات نیروهای متخصص و باتجربه؛
T5: نبود ثبات سیاسی کشورهای هم‌جوار و افزایش تروریست‌ها در منطقه؛	O5: وجود بازارچه مرزی رازی؛
T6: ناتوانی و نبود اختیارات لازم برای بالابردن استانداردهای تسهیلات و خدمات گردشگری؛	O6: حس تعلق خاطر بالای مردم شهر به جاذبه‌های تاریخی بافت؛
T7: کمرنگ‌شدن ارتباط و تصویر ذهنی مردم از عناصر تاریخی بافت؛	O7: بهسازی ارزش‌های فرهنگی و تقویت هویت اجتماعی.
T8: خطر فرسودگی بناهای تاریخی محدوده.	

یافته‌های پژوهش

۱. تحلیل عوامل داخلی و خارجی مؤثر بر بازآفرینی بافت فرسوده شهر خوی با رویکرد گردشگری پایدار و شناسایی

زیرعوامل SWOT

در این مرحله، مهم‌ترین ضعف‌ها، قوت‌ها، تهدیدها و فرصت‌های بافت مرکزی شهر خوی در زمینه گردشگری فهرست شدند. سپس اطلاعات مربوط به قوت‌ها، ضعف‌ها، فرصت‌ها و تهدیدها از پرسشنامه‌ها استخراج شد. برای تکمیل اطلاعات، از روش مصاحبه با مسئولان و دست‌اندرکاران متخصص در زمینه بافت فرسوده و گردشگری شهری بهره گرفته شد. با جمع‌بندی نظرات کارشناسان، در میان عوامل درونی شامل قوت‌ها و ضعف‌ها، ۹ قوت و ۹ ضعف، و از میان عوامل بیرونی شامل فرصت‌ها و تهدیدها، ۷ فرصت و ۸ تهدید مشخص شد که در جدول ۳ قابل مشاهده‌اند.

جدول شماره ۴: مهم‌ترین راهبردهای مؤثر بر بازآفرینی بافت فرسوده شهرخوی با رویکرد گردشگری پایدار

راهبردهای تهاجمی (SO): مدیران در این وضعیت، با بهره‌مندی از فرصت‌ها و قوت‌ها می‌توانند شرایط را به شکل مدیریتی اداره کنند.

SO1: تلاش در جهت حفظ آثار تاریخی و تمدن‌های قدیمی؛

SO2: برنامه‌ریزی برای گسترش دامنه فعالیت بازار سرپوشیده خوی به منظور اشتغال‌زایی و ایجاد درآمد پایدار.

راهبردهای محافظه‌کارانه (WO): در این راهبرد با کاستن از ضعف‌ها، از فرصت‌های موجود بیشترین استفاده صورت می‌گیرد. یک سازمان ممکن است در محیط خارجی خود متوجه وجود فرصت‌هایی شود، اما به دلیل ضعف‌های سازمانی خود قادر به بهره‌برداری از آن نباشد. در چنین شرایطی، اتخاذ راهبرد بازنگری، امکان استفاده از فرصت را فراهم می‌آورد.

WO1: بازنگری در نوع توزیع تسهیلات و خدمات گردشگری در محدوده بافت مرکزی شهر خوی؛

WO2: افزایش هماهنگی سازمان‌های مرتبط با گردشگری.

راهبردهای رقابتی (ST): این راهبرد، براساس بهره‌گیری از قوت‌های سیستم برای مقابله با تهدیدها تدوین می‌شود و هدف آن، به حداکثر رساندن قوت‌ها و به حداقل رساندن تهدیدهاست.

ST1: افزایش بودجه تخصصی برای توسعه جاذبه‌های گردشگری؛

ST2: ایجاد مدیریت شفاف و کارآمد برای اجرایی شدن و تحقق توسعه گردشگری؛

ST3: افزایش اعتبارات برای بهسازی و گسترش راه‌ها و سرویس‌های حمل‌ونقل در جهت کاهش تصادفات جاده‌ای؛

راهبردهای تدافعی (WT): هدف کلی این راهبرد- که می‌توان آن را راهبرد بقا نیز نامید- کاهش ضعف‌های سیستم به منظور کاهش و خنثی‌سازی تهدیدهاست.

WT1: جذب دانش‌آموختگان مدیریت گردشگری در سازمان‌های متولی بافت‌های فرسوده؛

WT2: احیا و مرمت آثار باستانی و تاریخی در برابر مخاطرات طبیعی و انسانی؛

WT3: تشویق سازمان‌های دست‌اندرکار برنامه‌ریزی گردشگری به منظور بالابردن استانداردهای تسهیلات و خدمات گردشگری.

منبع: نگارندگان، ۱۳۹۴

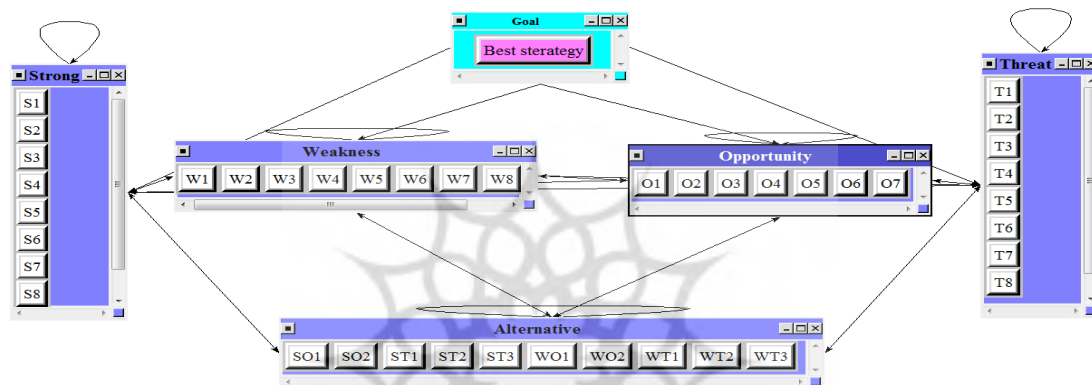
۲. تدوین راهبردهای چهارگانه مؤثر بر بازآفرینی بافت فرسوده شهر خوی با رویکرد گردشگری پایدار

در این مرحله، با استفاده از تحلیل تطبیقی و ماتریس‌های ارزیابی عوامل داخلی و خارجی، به ارائه انواع راهبردهای ممکن در برنامه‌ریزی برای توسعه گردشگری شهرستان خوی پرداخته می‌شود. این راهبردها چهار دسته SO (تهاجمی)، ST (تنوع‌بخشی)، WO (بازنگری) و WT (تدافعی) را شامل می‌شوند. برای تعیین وضعیت کلی راهبردهای منطقه، از ضریب نهایی هر بخش (SWOT) استفاده می‌کنیم. شایان ذکر است که راهبردها براساس شرایط موجود و پیش‌روی شهرستان خوی ارائه شدند و مبتنی بر واقعیت‌اند. در این مرحله، به دلیل اجتناب از طولانی‌شدن گزارش، از آوردن ماتریس‌های ارزیابی عوامل داخلی و خارجی صرف‌نظر شده و تنها راهبردهای تدوین شده ارائه شده است.

پس از تکمیل ماتریس SWOT، به جایابی عناصر SWOT در فرایند تحلیل سلسله‌مراتبی پرداخته شد. این مدل، ارتباط دوسویه میان خوشه‌ها و ارتباط درونی عوامل اصلی SWOT را نشان می‌دهد. مدل SWOT الگویی سه‌سطحی

است که هدف آن، انتخاب بهترین راهبرد است. معیارها (فاکتورها) همان قوت‌ها و ضعف‌ها، فرصت‌ها و تهدیدها هستند. زیرمعیاری نیز که نشان داده شده‌اند، ابعاد چهارگانه SWOT و آلترناتیوهای نشان داده شده راهبردها هستند. ماتریس براساس الگوی یادشده در نرم‌افزار Super Decisions مطابق شکل ۵ ترسیم شده است.

خطوط شکل ۵ شبکه تعامل‌های ابعاد و شاخص‌ها (خوشه‌ها و گره‌ها) را نشان می‌دهد. این خطوط، از شبکه تعامل‌های ابعاد و شاخص‌های فرایندمحوری با استفاده از خروجی‌های مدل‌سازی به‌عنوان ورودی‌های نرم‌افزار ANP حاصل شده و تعیین روابط و سطح‌بندی ابعاد خوشه‌ها و نودها را در مدل نرم‌افزار انجام می‌دهد. همان‌طور که در شکل پیداست، مدل این تحقیق، ۴ معیار، ۳۱ زیرمعیار و ۹ آلترناتیو دارد. آلترناتیوهای SO1 و SO2 مربوط به راهبرد SO، آلترناتیوهای ST1، ST2 و ST3، مربوط به راهبرد ST، آلترناتیوهای WO1 و WO2 مربوط به راهبرد WO و آلترناتیوهای WT1، WT2 و WT3 مربوط به راهبرد WT هستند.

شکل شماره ۵: ماتریس ترسیم‌شده حاصل از ترکیب ANP و SWOT

منبع: نگارندگان

مرحله بعدی، مشخص کردن درجه اهمیت عوامل سوات است. با فرض نبود وابستگی متقابل میان عوامل اصلی SWOT، ماتریس مقایسات زوجی عوامل اصلی با استفاده از یک مقیاس یک تا نه تشکیل می‌شود. در این مرحله، عوامل سوات شامل قوت‌ها، ضعف‌ها، فرصت‌ها و تهدیدها، براساس درجه اهمیت عوامل و تأثیرشان برای رسیدن به هدف، وزن‌بندی می‌شوند. در انجام دادن مقایسات زوجی باید به سازگاری ماتریس‌ها توجه کرد. ماتریس $A=[a_{ij}]$ را سازگار گویند اگر $a_{ik} \cdot a_{kj} = a_{ij}$ باشد. میزان ناسازگاری کمتر از ۰/۱ در ماتریس‌های مقایسات زوجی، قابل قبول است (ملکی و همکاران، ۱۳۸۲: ۱۲۰) که در اینجا نرخ ناسازگاری قضاوت‌ها ۰/۰۷۶۵ است.

جدول شماره ۵: ماتریس مقایسات زوجی معیارها با فرض نبود وابستگی بین آن‌ها

SWOT	Opportunity	Strength	Threat	Weakness
Opportunity	۱	۰/۳۳	۴	۳
Strength	۳	۱	۷	۳
Threat	۰/۲۵	۰/۱۴	۱	۰/۳۳
Weakness	۰/۳۳	۰/۳۳	۳	۱

منبع: نگارندگان، ۱۳۹۴

محاسبه درجه اهمیت راهبردها با توجه به معیارها و زیرمعیارها و روابط میان آن‌ها در این مرحله، راهبردهای حاصل از مدل SWOT اولویت‌بندی می‌شوند. برای رسیدن به این اولویت‌بندی نهایی،

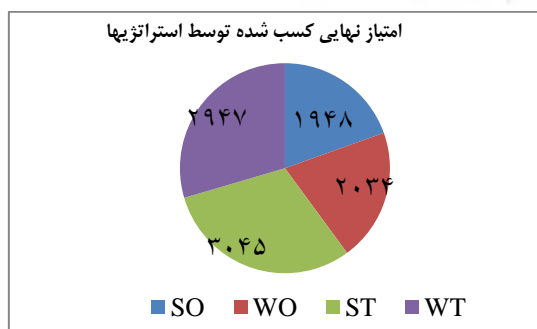
به ترتیب سوپر ماتریس‌های غیر وزنی، سوپر ماتریس وزنی و سپس ماتریس محدود تشکیل و محاسبه می‌شود. تمامی مراحل فرایند یاد شده، با نرم افزار Super Decisions انجام می‌گیرد. در این پژوهش نیز با توجه به ضرورت نداشتن ذکر نتایج سوپر ماتریس وزنی، غیر وزنی و محدود، از آوردن آن‌ها صرف نظر شده و تنها اولویت بندی نهایی راهبردها ارائه شده است. نرخ ناسازگاری قضاوت‌های انجام شده ۰/۰۷۵۷ است.

همان طور که در جدول ۶ ملاحظه می‌شود، ST1، WO2 و ST2 سه راهبرد دارای اولویت شناخته شده هستند. راهبرد ST1 (افزایش بودجه تخصصی برای توسعه جاذبه‌های گردشگری)، مربوط به راهبردهای رقابتی است. راهبرد WO2 (افزایش هماهنگی سازمان‌های مرتبط با گردشگری)، مربوط به راهبردهای محافظه کارانه و راهبرد ST2 (ایجاد مدیریت شفاف و کارآمد برای اجرایی شدن و تحقق توسعه گردشگری) نیز مربوط به راهبردهای رقابتی است. اولویت بندی نهایی گزینه‌ها با خروجی گرافیکی نرم افزار Super Decisions در شکل‌های ۵ و ۶ مشاهده می‌شود:

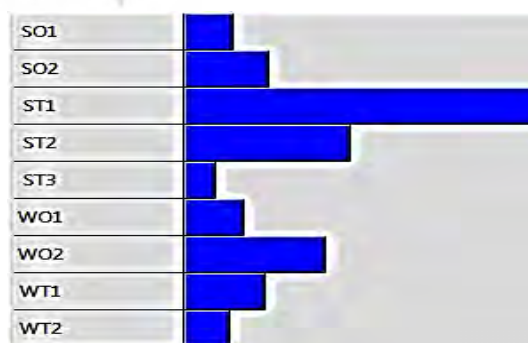
جدول شماره ۶: اولویت بندی نهایی راهبردها

راهبرد	امتیاز نرمال شده خوشه‌ها	وزن نسبی (ماتریس حدی)	اولویت
SO1	۰/۰۹۶۸	۰/۰۱۹۰	۸
SO2	۰/۰۹۸۰	۰/۰۱۹۳	۵
ST1	۰/۱۰۷۴	۰/۰۲۱۱	۱
ST2	۰/۱۰۳۷	۰/۰۲۰۴	۳
ST3	۰/۰۹۶۱	۰/۰۱۸۹	۱۰
WO1	۰/۰۹۷۹	۰/۰۱۹۲	۶
WO2	۰/۱۰۵۵	۰/۰۲۰۷	۲
WT1	۰/۱۰۰۴	۰/۰۱۹۷	۴
WT2	۰/۰۹۶۵	۰/۰۱۹۰	۹
WT3	۰/۰۹۷۸	۰/۰۱۹۲	۷

منبع: نگارندگان، ۱۳۹۴

شکل شماره ۷: نمودار امتیاز نهایی راهبردها

شکل شماره ۶: نمودار اولویت بندی نهایی راهبردها

استفاده از فن ANP این امکان را فراهم می‌سازد که با مقایسه همه عواملی که در مدل اولیه، میان آن‌ها ارتباط

برقرار شده است، بتوان تمامی خوشه‌ها را رتبه‌بندی کرد. در تحقیق یادشده، از آنجاکه معیارها و زیرمعیارها همان عوامل SWOT هستند، می‌توان این عوامل را با یکدیگر مقایسه و آن‌ها را رتبه‌بندی کرد تا اولویت هریک از عوامل چهارگانه تحلیل SWOT فراهم آید. همچنین می‌توان زیرمعیارهای هر معیار را نیز رتبه‌بندی کرد تا اولویت زیرمعیارها نیز در ارتباط با معیار اصلی و اهداف حاصل شود. رتبه‌بندی معیارهای پژوهش حاضر، در جدول ۶ و شکل ۷ نشان داده شده است:

The inconsistency index is 0.0529. It is desirable to have a value of less than 0.1

Opportunity		0.509726
Strong		1.000000
Threat		0.114670
Weakness		0.269723

اولویت	امتیاز نرمال شده خوشه‌ها	وزن نسبی (ماتریس حدی)	SWOT
۲	۰/۱۴۲۸۶	۰/۰۲۵۸۲۴	فرصت
۱	۰/۰۱۱۰۸۰	۰/۰۲۷۵۰۶	قوت
۳	۰/۱۱۱۱۱	۰/۰۱۹۴۵۸	تهدید
۴	۰/۱۰۸۵۰	۰/۰۲۱۶۲۴	ضعف

شکل شماره ۸: نمودار رتبه‌بندی معیارها در مدل ANP

جدول شماره ۷: اولویت‌بندی معیارهای اصلی در مدل ANP

در تحلیل شبکه قوت‌ها، ضعف‌ها، فرصت‌ها و تهدیدهای بازآفرینی بافت‌های فرسوده شهر خوی با رویکرد گردشگری پایدار، قوت‌ها در رتبه اول قرار گرفته‌اند. عوامل چهارگانه تحلیل SWOT نیز هریک زیرمعیارهایی دارند که رتبه‌بندی آن‌ها، به برنامه‌ریزی برای استفاده و بهره‌برداری یا حذف و اجتناب از آن‌ها کمک می‌کند. رتبه‌بندی زیرمعیارها به ترتیب اهمیت معیارهایشان در نمودارهای ۹، ۱۰، ۱۱ و ۱۲ مشاهده می‌شود:

The inconsistency index is 0.0535. It is desirable to have a value of less than 0.1

T1		0.581054
T2		0.551109
T3		1.000000
T4		0.178296
T5		0.262578
T6		0.382784
T7		0.430322
T8		0.860218

The inconsistency index is 0.0694. It is desirable to have a value of less than 0.1

W1		0.315935
W2		0.213934
W3		0.472578
W4		0.293722
W5		0.105906
W6		0.156554
W7		0.081356
W8		1.000000

شکل شماره ۱۰: نمودار رتبه‌بندی تهدیدها در مدل ANP

شکل شماره ۹: نمودار رتبه‌بندی ضعف‌ها در مدل ANP

The inconsistency index is 0.0656. It is desirable to have a value of less than 0.1

O1		0.368588
O2		1.000000
O3		0.142927
O4		0.560411
O5		0.269726
O6		0.231964
O7		0.918975

The inconsistency index is 0.0677. It is desirable to have a value of less than 0.1

S1		0.238142
S2		0.530764
S3		0.358834
S4		0.635998
S5		0.333565
S6		1.000000
S7		0.647122
S8		0.343777

شکل شماره ۱۲: نمودار رتبه‌بندی فرصت‌ها در مدل ANP

شکل شماره ۱۱: نمودار رتبه‌بندی قوت‌ها در مدل ANP

نتیجه‌گیری

توسعه اقتصادی، افزایش اشتغال، کاهش فقر و افتراق اجتماعی و تأمین تسهیلات عمومی و امکانات اجتماعی، از اهداف

کلیدی برنامه‌های بازآفرینی شهری محسوب می‌شود. در این میان، گردشگری شهری، موضوعی مؤثر بر ابعاد مختلف توسعه شهری است که امروزه در قالب راهبرد بسیاری از شهرها برای بازآفرینی به‌ویژه در بافت‌های کهن و فرسوده به کار گرفته شده است. جاذبه‌های گردشگری، اغلب عاملی برای جذب سرمایه و حضور مردم در شهرها هستند. ورود سرمایه به مراکز شهرها از طریق سرمایه‌گذاران بخش گردشگری و خود گردشگران، نه تنها اهداف اقتصادی توسعه شهرها را برآورده می‌سازد، بلکه موتور محرکی برای توسعه پیرامون شهر است. از سوی دیگر، اهداف اجتماعی بازآفرینی مانند بهبود محیط اجتماعی و مشارکت گروه‌های مختلف اجتماعی نیز به دلیل سود سرشار گردشگری امکان‌پذیر می‌شوند. در پژوهش‌های زیادی با استفاده از برنامه‌ریزی راهبردی، به ارائه راهکارهایی برای توسعه گردشگری یا بهسازی بافت فرسوده پرداخته شده است. از جمله این موارد، پژوهشی است که در آن، موحد و احمدی به منظور حفاظت و احیای بافت‌های تاریخی به مسیریابی گردشگران در بافت تاریخی شهر سنندج پرداختند و به این نتیجه رسیدند که مسیریابی گردشگران در بافت‌های کهن قابلیت آن را دارد که به‌عنوان یک پیش‌اقدام، بافت کهن مورد نظر را احیا بخشد و به‌عنوان گامی تکمیلی در امر حفاظت، به احیای بافت منجر شود. پوراحمد و اکبرنژاد نیز به مفهوم بازآفرینی پایدار شهری و عوامل اساسی مؤثر بر افزایش پایداری این رویکرد در بافت تاریخی شهر بابل پرداختند و نتیجه گرفتند که در نحوه اجرای طرح‌های باززنده‌سازی یا احیای شهری باید مشارکت مردم و ترویج گردشگری، عاملی مهم در پایداری پروژه‌های شهری در نظر گرفته شود. کردوانی و غفاری ضمن نشان‌دادن قابلیت‌ها و توان‌های گردشگری محور تاریخی شهر اصفهان به این نتیجه رسیدند که مرمت، نوسازی و احیا و باززنده‌سازی بناهای تاریخی محورها با تغییر کاربری یا بدون تغییر کاربری، نقش بسیار مهمی در زمینه گردشگری شهر خواهد داشت. پژوهش امین‌زاده و دادرس نیز ضمن نشان‌دادن پتانسیل‌های مناسب تاریخی و جاذبه‌های گردشگری شهر قزوین نشان می‌دهد که راهکار برون‌رفت از مشکلات و احیای بافت‌های تاریخی، در گرو اجرای برنامه‌هایی است که بر راهبردها و سیاست‌های تعاملی بین بازآفرینی و گردشگری شهری استوار باشد، اما همان‌گونه که مشاهده می‌شود، پژوهش جامعی با نگرش بازآفرینی بافت‌های فرسوده شهری از طریق قابلیت‌های گردشگری صورت نگرفته یا حداقل به اولویت‌بندی راهکارها در این راستا، به‌منظور تسریع فرایند مورد نظر توجه نشده است. در این پژوهش، به دلیل وابستگی شاخص‌ها و زیرشاخص‌های پژوهش به یکدیگر و نیز ضرورت دید سیستمی، علاوه بر استفاده از فن سوات، به رتبه‌بندی مدل تحلیل شبکه‌ای توجه شده است. برای یافتن راهبردها نیز با بهره‌گرفتن از فرصت‌های خارجی و قوت‌های داخلی و پرهیز از آثار ناشی از تهدیدهای خارجی و ضعف‌های داخلی و با کاهش دادن آن‌ها، به تدوین راهبردها پرداخته شد. سپس راهبردهای حاصل از فن سوات، با استفاده از مدل ANP در نرم‌افزار Super Decision اولویت‌بندی شدند. نتایج نشان می‌دهد ST1، WO2 و ST2، سه راهبرد دارای اولویت‌اند. راهبرد ST1، افزایش بودجه تخصصی برای توسعه جاذبه‌های گردشگری، مربوط به راهبردهای رقابتی است. راهبرد WO2، افزایش هماهنگی سازمان‌های مرتبط با گردشگری، مربوط به راهبردهای محافظه‌کارانه و راهبرد ST2، ایجاد مدیریت شفاف و کارآمد برای اجرایی‌شدن، و تحقق توسعه گردشگری نیز مربوط به راهبردهای رقابتی است. براساس امتیازهای نرمال شده، گزینه‌های مربوط به راهبرد رقابتی در مجموع ۰/۳۰۴۵، گزینه‌های مربوط به راهبرد محافظه‌کارانه در مجموع ۰/۲۰۳۴، گزینه‌های مربوط به راهبرد تدافعی در مجموع ۰/۲۹۴۷ و گزینه‌های مربوط به راهبرد تهاجمی در مجموع ۰/۱۹۴۸ امتیاز کسب کرده‌اند. براساس امتیازها می‌توان گفت که در وضعیت فعلی، راهبرد رقابتی با کسب بیشترین امتیاز باید در اولویت و توجه قرار گیرد.

نتایج تحلیل شبکه‌ای قوت‌ها، ضعف‌ها، فرصت‌ها و تهدیدهای بازآفرینی بافت فرسوده شهر خوی با استفاده از رویکرد گردشگری نشان می‌دهد که قوت‌ها با ارزشی حدود دو برابر اولویت دوم - که همان فرصت‌ها هستند - در رتبه اول قرار گرفته‌اند. در واقع، مطابق نتایج، برای اجرای هریک از راهبردهای زیر اقداماتی باید انجام شود. افزایش بودجه

تخصصی برای توسعه جاذبه‌های گردشگری، سبب جذب دانش‌آموختگان مدیریت گردشگری در سازمان‌های مربوط می‌شود و این امر، زمینه‌سازی برای ایجاد مدیریت شفاف و کارآمد و نیز افزایش هماهنگی سازمان‌های مرتبط با گردشگری را تسریع می‌کند.

منابع

۱. احدنژاد روشتی، محسن؛ صالحی میشانی، حیدر؛ وثوقی‌راد، لیلیا؛ حسینی، سید احمد (۱۳۹۲) نقش ارکان اصلی شهر ایرانی اسلامی در مکان‌گزینی مراکز اقامتی موردشناسی: شهر زنجان، جغرافیا و آمایش شهری - منطقه‌ای، تابستان ۱۳۹۲، دوره ۳، شماره ۷، صص. ۱۱۱-۱۲۵.
۲. امین‌زاده، بهناز و دادرس، راحله (۱۳۹۱) بازآفرینی فرهنگ‌مدار در بافت تاریخی شهر قزوین با تأکید بر گردشگری شهری، مطالعات معماری ایران، پاییز و زمستان ۱۳۹۱، دوره ۱، شماره ۲، صص. ۹۹-۱۰۸.
۳. امین‌زاده، بهناز، و رضاییگی ثانی، راضیه (۱۳۹۱) ارزیابی جایگاه مشارکت درطرهای منظر شهری به منظور ارائه فرایند مناسب بازآفرینی بافت‌های آسیب دیده، نشریه هنرهای زیبا- معماری و شهرسازی، پاییز ۱۳۹۱، دوره ۱۷، شماره ۳، صص. ۲۹-۴۰.
۴. پوراحمد، احمد؛ حبیبی، کیومرث؛ کشاورز، مهناز (۱۳۸۹) سیر تحول مفهوم‌شناسی بازآفرینی شهری به عنوان رویکردی نو در بافت‌های فرسوده شهری، فصلنامه مطالعات شهر ایرانی اسلامی، پاییز ۱۳۸۹، دوره ۱، شماره ۱، صص. ۷۳-۹۲.
۵. تقوایی، محمد (۱۳۸۷) مقدمه ای بر برنامه‌ریزی و مدیریت گردشگری شهری، چاپ دوم، اصفهان: انتشارات پیام علوی.
۶. حکیمی، هادی؛ پورمحمدی، محمدرضا؛ پرهیزکار، اکبر؛ مشکینی، ابوالفضل (۱۳۹۰) ارزیابی شاخص‌های کمی و کیفی مسکن در سکونت‌گاه‌های غیررسمی ایران، مطالعه موردی جمشیدآباد خوی، مجله جغرافیا و برنامه‌ریزی محیطی، زمستان ۱۳۹۰، دوره ۲۲، شماره ۴، صص. ۱۹۷-۲۱۰.
۷. خانی، علی (۱۳۸۳) روش‌های حفظ و احیای بافت‌های تاریخی شهرها، ویژه‌نامه حفظ و احیای بافت تاریخی شهرها، ضمیمه شماره ۶۱، ماهنامه شهرداری‌ها.
۸. رفیعیان، محسن؛ بمانیان، محمدرضا؛ رفیعیان، مجتبی (۱۳۸۹) شناسایی پهنه‌های زمینه‌ساز توسعه خلاق بافت‌های فرسوده با رویکرد گردشگری در برنامه‌ریزی شهری، نمونه موردی محله امام‌زاده یحیی، ناحیه ۲، منطقه ۱۲ شهرداری تهران، دو فصلنامه مدیریت شهری، بهار و تابستان ۱۳۸۹، دوره ۸، شماره ۲۵، صص. ۲۳۵-۲۵۷.
۹. رهنمایی، محمدتقی؛ پوراحمد، احمد؛ اشرفی، یوسف (۱۳۹۰) ارزیابی قابلیت‌های توسعه شهری مراغه با استفاده از مدل ترکیبی SWOT-ANP، جغرافیا و توسعه، پاییز ۱۳۹۰، دوره ۹، شماره ۲۴، صص. ۱۰۰-۷۷.
۱۰. عباس‌زادگان و مصطفی، رضازاده، راضیه (۱۳۸۰) نگاهی به طرح حفظ، احیا و بازسازی بافت تاریخی سمنان، فصلنامه هفت شهر، پاییز و زمستان ۱۳۸۰، دوره ۲، شماره ۴، سازمان عمران و بهسازی، صص. ۴۷-۵۹.
۱۱. قدمی، محمدجاهد؛ دانشجو، خسرو؛ اسلامی، سیدغلامرضا (۱۳۹۳) مدل مفهومی بازآفرینی مراکز شهری با تأکید بر گردشگری شهری، نمونه موردی: مرکز شهر ساحلی محمودآباد، مهرآز شهر، کنفرانس ملی معماری و منظر شهری پایدار، ۳۰ فروردین ۱۳۹۳، دانشگاه مشهد، صص. ۹-۱.
۱۲. گلکار، کوروش (۱۳۸۴) مناسب‌سازی تکنیک تحلیل سوات (SWOT) برای کاربرد در طراحی شهری، مجله صفا، پاییز و زمستان ۱۳۸۴، دوره ۱۵، شماره ۴۱، صص. ۲۱-۱.
۱۳. محمدی ده چشمه، مصطفی و زنگی آبادی، علی (۱۳۸۷) امکان‌سنجی توانمندی‌های اکوتوریسم استان چهارمحال و بختیاری به روش SWOT، مجله محیط‌شناسی، پاییز ۱۳۸۷، دوره ۳۴، شماره ۴۷، صص. ۱-۱۰.
۱۴. مرادی مسیحی، وراز (۱۴۸۴) برنامه‌ریزی استراتژیک و کاربرد آن در شهرسازی ایران، چاپ اول، تهران: انتشارات پردازش و برنامه‌ریزی شهری.

۱۵. مهدی‌زاده، جواد (۱۳۸۰) نظری اجمالی به ساماندهی مرکز شهر تهران، بهار ۱۳۸۰، فصلنامه هفت شهر، دوره ۱، شماره ۳، صص. ۵۹-۶۹.
۱۶. مهندسین مشاور فرافزا (۱۳۷۶) طرح تفصیلی شهر خوی، جلد ضوابط و مقررات طرح تفصیلی.
۱۷. موحد، علی و احمد، عاطفه (۱۳۹۲) مسیریابی گردشگران در بافت‌های تاریخی با رویکرد حفاظت و احیای این بافت‌ها با استفاده از GIS نمونه موردی: سنندج، مجله محیط‌شناسی، بهار ۱۳۹۲، دوره ۳۹، شماره ۱، صص. ۱۰۰-۹۳.
۱۸. پیرحیاتی، مهدی؛ ترکجزی، میلاد؛ آینه‌چی، شهرزاد (۱۳۹۲) بازآفرینی بافت‌های کهن شهری با تکیه بر بن‌مایه گردشگری شهری نمونه مطالعاتی: محله صوفیان بروجرد، بوکان، همایش ملی معماری پایدار و توسعه شهری، ۲۶ اردیبهشت ۱۳۹۲، شرکت سازه کویر، صص. ۱-۱۶.
۱۹. پوراحمد، احمد و اکبرنژادبایی، رمضان (۱۳۹۰) هرم باز آفرینی بافت تاریخی شهری با استفاده از مدل SWOT نمونه موردی، بافت تاریخی شهر بابل، فصل‌نامه جغرافیایی چشم انداز زاگرس، پاییز ۱۳۹۰، دوره ۳، شماره ۹، صص. ۱۰۷-۸۱.
۲۰. کردوانی، پرویز و موردغفاری، ونوس (۱۳۹۰) توریسم و رویکرد نوسازی در طراحی بافت های تاریخی شهری مطالعه موردی: شهر اصفهان، جغرافیایی سرزمین، تابستان ۱۳۹۰، دوره ۸، شماره ۳۰، صص. ۳۱-۱۹.
۲۱. فاروقی، فریکا (۱۳۹۱) تدوین معیارهای طراحی شهری با رویکرد بازآفرینی مبتنی بر فرهنگ برای ارتقاء گردشگری فرهنگی در بافت قدیم نمونه موردی: بخشی از بافت تاریخی سنندج، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته شهرسازی، استاد راهنما: محمود نصیری انصاری، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس
22. Ozorhon, Beliz&. . , Dikmen, Irem&. . , Birgonul, Talat (2007) Using Analytic Network Process to Predict the Performance of International Construction Joint Ventures, Journal of Management in Engineering, July 2007, Vol 23, No 3, pp. 40-47.
23. Shariatmadari, Mohammad., & Sarfaraz, Amir Homayoun., & Hedayat, Pegah., & Vadoudi (2013) Using SWOT Analysis and Sem to Prioritize Strategies in Foreign Exchange Market in Iran, Procedia - Social and Behavioral Sciences, November 2013, Vol 99, No 6, pp. 886-892.
24. Gunn, Clare A., (1994) Tourism planning: Basics, concepts, cases, 3rd ed. Washington DC : Taylor & Frances.
25. Lichfield, D. (2000) The Context of Urban Regeneration, in Urban Regeneration. Sage Publications Ltd.
26. Loo Lee, Sim (1996) Urban conservation policy and the preservation of historical and cultural heritage: The case of Singapore. Cities., December 1996, Vol 13, No 6, pp. 399-409.
27. Roberts, Peter & Sykes, Hugh (2000) Urban Regeneration: Handbook. London: Sage Publications.